

Понашање родитеља деци служи као модел коме она теже да се приближе или да се с њиме поистовете. Због тога је међусобно уважавање, узајамна помоћ и љубав између супружника и родитеља и деце, што је карактеристика за већину савремених породица, важан подстицајни пример за младо биће. Овај процес је важан због тога што идентификација са позитивном личношћу резултира осећањем сигурности код деце. Сулејман Хрњица каже: „Ако је особа са којом се дете идентификује одговарајућа (по мерилима средине у којој породица живи), онда код детета расте осећање адекватности и самоконтроле. Ако модел не представља одговарајући узор (отац алкохоличар, на пример), код детета долази до проблема у развоју јер нема одговарајуће обрасце којима би обликовало властито понашање.”

VI ПОРОДИЦА, ДРУШТВЕНИ СИСТЕМ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ

1. ПОРОДИЦА КАО БИО-СОЦИЈАЛНА ЈЕДИНИЦА

Породица је, нема сумње, друштвена група, односно више је друштвена и културна него биолошка јединица. Она је одређена друштвеним правилима и прописима и има друштвене циљеве и функције.

Али породица је и својеврсна друштвена група јер је и био-социјална јединица, која не настаје само према друштвеним законитостима, правилима и конвенцијама, већ и према биолошким законима репродукције и на основу крвне везе између чланова који је сачињавају. Сама биолошка основа, међутим, није довољна да би се формирала породица као јединица људског друштва. Потребно је да се уместо инстинкта развију људске потребе (психо-социјалне и социо-културне), јер из основног инстинкта и инстинкта парења не може се извести ни „примитивна” породица, а још мање објаснити универзална распрострањеност породице кроз досадашњу људску историју.

Људска породица није никада била само приватна ствар њених чланова, већ је увек постојала као друштвено прописана и санкционирана људска творевина, која је у свим друштвима подстицана и сматрана друштвено пожељном. У савременом друштву породица постаје све више приватна ствар индивидуа које је сачињавају, али ни савремено друштво не престаје бити заинтересовано за породицу и не одустаје од санкција којима обезбеђује правну заснованост и легитимитет брака и потомства.

Породица се разликује од других друштвених група својом друштвеном улогом коју врши у животу сваке индивидуе, тј. по томе што она пружа много конкретнији подстицај за развој човека као људског

бића. Разликује се и по функцијама које врши, а које нису усмерене преваходно ни једино на друштво, већ и на индивидуалне чланове.

Породица је једина друштвена група у којој се индивидуа рађа, те према томе породицу појединац не бира, она не настаје на основу добровољног, односно на основу мање или више присилног удруживања, већ је индивидуа просто затиче као неминовну датост.

Поставља се питање да ли се породица може третирати само као једна међу многим другим друштвеним установама, или је треба посматрати као јединствену друштвену групу која има карактер људске заједнице.

Заједница није само шири појам од установе, него она подразумева и квалитативно другачију врсту односа између чланова и другачији однос између чланова као индивидуа и друштвене јединице о којој је реч. Заједница је мала примарна група у којој су односи непосредни, интимни, а циљеви познати свим члановима, она подразумева дубље и трајније заједничке интересе, те и чвршће и трајније везе између чланова.

Друштвена установа је ужа и спецификована организација која повезује одређену групу људи једним релативно заједничким интересом, који се формулише у тежњи да се остваре извесни посебни циљеви; она се заснива на организацији дужности и има хијерархијску структуру, не мора постојати комуникација између свих чланова и неким члановима не морају бити познати сви циљеви; стога може долазити до сукоба између интереса појединих делова који сачињавају структуру установе.

Ако се полази од тога да је породица ћелија друштва, претпоставља се да је она примарна друштвена заједница која се издваја од других друштвених група тиме што чланови у њој живе или читавог живота или дужи период свога живота.

Породица није установа са једним циљем и спецификованим задатком, те стога чланови у њој потпуније живе и учествују не само једном страном своје личности, већ целовито.

Породица је таква група за којом сваки појединац осећа потребу, зато је породица најуниверзалнија друштвена група и јединствена по томе што је значајна за живот сваког појединца и то за целокупни његов живот.

Пошто се породица заснива на непосредном односу чланова, односи у породици не могу бити тако институционализовани да се улоге

обављају безлично и независно од карактеристика и емоционалне ангажованости чланова. Осећање припадности је основни принцип партиципације, а солидарност и сарадња представљају основу за складно обављање породичних улога и хармоничну организацију породичног живота.

Заједнички дом, без којег не постоји породица, симболише принцип заједничког живљења чланова и заједништва које се остварује; породица продире у живот сваког свог члана непосредније од било које друге друштвене установе.

Породица има карактер заједнице која представља потпунију партиципацију личности, кооперацију и солидарност као основу интеракције и припадања, које се не заснива само на рационалним, већ и на емоционалним везама. Породица у „примитивном друштву” је заједница јер испуњава скоро све друштвене функције, и у ствари, замењује својим члановима друштво. И патријархална породица развијенијих друштава је несумњиво заједница, јер представља основни оквир друштвеног живота својих чланова, задовољавајући скоро све њихове потребе.

Савремена породица почиње све више да личи на специјализовану друштвену установу. Чланови породице све мање живе потпуним животом у породици, а све више задовољавају своје развијеније потребе изван породице, па се породица све чешће доживљава не као „природна нужност” за људски живот, него као једна од установа у којој се не мора партиципирати. Растрганост чланова породице између различитих друштвених група чини да су и односи у породици све мање редовни и непосредни, те се „играње улога” јавља као институционални проблем, потискујући право питање садржаја и смисла породичне комуникације. Заједнички дом и заједничке активности у породици све се више јављају као симболи, а мање као стварност.

Најближи у одређивању суштине породичне заједнице је Цосер. По његовом схватању, породица је група која испуњава основне потребе детета за људским контактом и обезбеђује константни модел комплексније интеракције у којој дете учи да разликује сопствену улогу у односу на друге чланове и да разуме и оцењује реалност на начин како је одрасли разумеју. Породица је и сексуална заједница у којој се формира крвна веза између родитеља и деце, те она задовољава истовремено и потребе биолошке и друштвене репродукције. Породичне функције су комплексне; биолошка и друштвено-култур-

на репродукција подразумева комплетан процес васпитања детета до зреле личности и развијања смисла и потребе за друштвеном комуникацијом (укључујући развитак и умних и емоционалних способности потребних за људску интеракцију).

Можемо извести три универзалне карактеристике породице:

- то је заједница полова и деце која из те везе настају,
- то је примарна заједница у којој се развија личност детета и
- породица је таква заједница која обезбеђује психосоцијалну повезаност чланова.

Био-социјална заједница представља мост између биолошког света индивидуе и друштвеног света формираних личности.

После великих криза које је породица доживљавала првих деценија прошлог века, средином прошлог века чинило се да је уклоњена та дилема, јер се поново у породици тражило прибежиште. Седамдесетих година, под утицајем снажног таласа феминистичких покрета, почело се поново говорити о „одумирању породице”. Овде је у питању неспоразум, јер се породица као људска заједница меша или са браком као друштвено прописаном установом, или са једним типом породице, тј. са грађанском породицом.

Појединац данас осећа потребу за породицом као заједницом. Породица као изворна, примарна заједница, добија поново друштвени значај и привлачну снагу. Чини се да модеран човек, стварајући нове облике породичне заједнице, све више потврђује своју потребу, јер се појава тих нових облика породице може схватити као протест против ограничености грађанске породице и као тражење адекватније форме људског заједништва.

У свим досадашњим друштвима породица настаје на бази специфичне друштвене установе брака, који означава да је породица друштвено регулисана заједница супротних полова у границама дозвољеног облика (моногамни или полигамни). Установа брака настаје ради потребе друштвеног регулисања сексуалних односа између супротних полова и легитимности потомства.

Породица се разликује од установе брака по томе што породична заједница може постојати и функционисати успешно и изван оквира друштвено дозвољених и санкционисаних форми. Исто тако, чланови породице су повезани многоструким везама, а не само сексуал-

ним, укључујући односе родитељи - деца. За разлику од породице као заједнице, за брак се примењује термин установа, па се правни и други нормативни прописи углавном односе на брак као установу.

Наравно, брак и породица се не могу раздвојити као две засебне целине, јер чак и када су у питању супружници, брачна установа тежи да прерасте у породичну заједницу, осим ако није заснована искључиво на материјалним основама. Мора се имати у виду да је породица настајала и изван друштвено дозвољених и прописаних облика брака, те се породична заједница не може свести на форме брака.

Различите су форме брака: полигамни (полиандрија и полигамија) и моногамни представљају различите моделе пожељних облика.

Сроднички односи представљају систем ширих друштвених веза и у односу на породицу ове везе су мање биолошки детерминисане. Док су у нуклеарној породици положаји чланова одређени пре свега према крвној вези, у сродничким односима је крвна веза само један елемент који не мора бити најважнији.

Мардок истиче три могућа типа сродничких односа према крвној вези:

1. очева сродничка група - патрилинеарни систем;
2. мајчина сродничка група - матрилинеарни систем;
3. комбинација мајчине и очеве сродничке групе - билинеарни систем.

Сродничке везе су двоструке јер постоји:

- сродство по крви;
- сродство које настаје браком.

Поред тога, сродство може настати и адаптацијом, а може се говорити и о тзв. „духовном сродству” што га чине кумство, побратимство и сл. Са сродничким системом су у тесној вези појмови инцеста и егзогамије. Забрана инцеста (родоскрвних веза) представља основу за настанак породице и сродничког система, јер се јавља као први социо-културни пропис којим се регулишу сексуални односи између полова у људском роду и установљује институција брака. У складу са својом еволуционом теоријом, Морган објашњава да се забрана инцеста јавља као заштитна мера да би се сачувала врста од погубних последица крвног брака (јер, родоскрвне везе проузрокују биолошку дегенерацију потомства).

Егзогамија је само проширена примена забране инцеста и према Леви Штраусу она излази из оквира биолошких критеријума (он указује на то да правила егзогамије забрањују брак не само између блиских сродника, већ и између већег броја индивидуа које су у врло далеком сродству, али припадају истој сродничкој групи).

2. ДРУШТВЕНИ СИСТЕМ И ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИЈЕ

Функције породице зависе од места које породица заузима у одређеном друштвеном систему, односно од тога како је дефинисана улога породице у њему. Већина социолога се слаже у томе да су функције породице вишедимензионалне и да се могу одредити на три нивоа:

- на биолошком нивоу (задовољавање сексуалних потреба и репродуктивна функција);
- на економском (производне и потрошне функције);
- на психосоцијалном нивоу (васпитна функција, функција социјализације и развијање емотивних веза између чланова).

Да ли су извесне функције породице универзалне? Универзалност извесних породичних функција се подразумева, ако се прихвати да је породица универзална друштвена група. Универзалне су само оне функције породице које превазилазе историјске границе датих друштвених система и одговарајућих породичних организација.

По Цосеру, универзална функција породице је само она помоћу које се биолошки организам детета претвара у члана друштвене заједнице. То мисли и Гуд, сматрајући да је породица, управо вршећи те функције, незаменљива друштвена установа. Једино породица може „да држи заједно укупно друштво”, пише Гуд, јер само она има следеће особине: пружа заштиту беспомоћном детету, на тај начин што родитеље чини одговорним за његов развој; задовољава потребу за емоционалном равнотежом и тиме обезбеђује психосоцијално здравље детета; омогућује детету да се повеже са другим члановима друштва и са својом културом, преко идентификације са родитељима као одраслим члановима друштва и усвајањем прихваћених друштвених симбола; породична заједница дели заједничку судбину и остварује интимне односе, те стога, остварује процес социјализације много непосредније.

Има основе за тврдњу да се редукција породичних функција не може третирати као потврда да постоји криза породице као друштвене установе; већ напротив, као потврда за њену еманципацију, јер се породица ослобађа многих делатности и обавеза које не морају за њу бити везане. Потврда за ову тезу може се наћи и у раду Рудолфа Бићанића, у којем су изложени резултати испитивања редукције породичних функција у сељачким домаћинствима Југославије (испитивање је укључило осам функција: биолошку, кохабитациону, производну, потрошну, васпитну, културну, заштитну и здравствену).

Биолошка репродукција друштва остаје незаменљива функција породице. Али то више није само биолошка функција, већ се све чвршће везује у сплет, био-психосоцијална функција: рађање и физички одгој детета повезано је са психосоцијалним васпитањем, при чему интимни, емотивни контакт између родитеља и детета и емоционална стабилност која се из такве везе развија, постају све значајнији фактори.

Формирање карактера личности мора почети од првих дана живота и ту функцију породица не може пребацити ни на кога другог. И психолошки процес идентификације лакше се одвија у интимној атмосфери породице него у другим установама. Стога, функција развоја личности сигурно припада, у првом реду (што не значи и искључиво), породици.

Породица врши функције примарне групе, омогућујући непосредни контакт, личну повезаност, развијање емоција, подстиче да се развије љубав као потреба, те је свакако породица јединствена друштвена организација која подстиче развитак и емоционалне стране људског живота, пружајући услове да се формира интегрална и уравнотежена особа.

Сва досадашња истраживања указују на то да у савременој породици постоји тенденција ка јачању напред поменутих функција уз истовремено ослобађање од свих оних које много успешније могу обављати специјализоване институције модерног друштва.

Као примарна група у оквиру које се одвија највећи део живота скоро сваког појединца, породица је у односу са многим другим друштвеним групама и установама. Најважнији је однос који се успоставља између породице и школе, и породице и радне или професионалне групе. Ови односи се испољавају и у форми учешћа истовремено и у животу породице и других установа, преносећи проблеме из једне у

другу. Непосредни однос породице и школе остварује се путем учешћа родитеља у раду школе, или бар путем контроле рада и понашања своје деце у школи. Однос је много чешће посредан и остварује се било у виду утицаја који има породица на однос који ће дете формирати према школи, или у виду утицаја успеха детета у школи на остварење породичних аспирација, као и у облику утицаја који школа врши на процес социјализације. У савременом друштву се обраћа све већа пажња на то да се изгради чврст однос између породице и школе, јер се процес социјализације не може обавити ни у једној од њих изоловано узетој.

Веза између породице и радне - професионалне групе је другачијег карактера, јер се ради о учешћу одраслих индивидуа у обема групама: најчешће су то супружници - родитељи, односно муж - отац. Будући да су то две групе од највеће важности у којима појединац живи, утицај једне на другу је велики иако није увек непосредан. Могло би се рећи да се међусобни утицај ових група најдубље изражава у области психичких доживљаја појединца. Породични однос и систем прихваћених вредности у породици делује такође на понашање индивидуе у њеној радној групи: појединац или наставља да преноси породична мерила и на односе у радној групи, или долази у конфликт када се нађе у процепу између два система вредности.

Културни стандард породице је такође медијум преко којег се успоставља веза између породице и радне групе: подстицање одређених професионалних аспирација у породици омогућује благовремену оријентацију појединца и лакше прилагођавање многобројним захтевима професионалне групе.

Радно-професионалне групе врше повратно дејство на породицу, углавном на два начина: обезбеђујући мање или више повољне услове за живот породице и реализујући (или ограничавајући) професионалне аспирације чланова породице. Проблем се јавља у најакутнијем виду онда када друштво није у стању да пружи запослење појединцима који су једини издржаваоци породице. Исто тако, успех у професионалној каријери и задовољавање професионалних аспирација индивидуа значајно утиче на породичну ситуацију, будући да је професионална сфера најбитнији аспект живота модерног човека.

Поред других установа у савременом друштву, установе социјалне заштите постају све значајнији чинилац у решавању проблема породице. Одвајање, у модерном друштву, младих породица од роди-

тељских, доводи све чешће до појаве незбринутих породица, тј. старих људи без средстава за живот и без могућности да се старају сами о себи, те решавање овог проблема зависи од тога колико су развијени видови социјалне заштите.

И на крају, стварање разних сервиса за помоћ породици употпуњује мрежу друштвених установа које су нужна допуна породици у савременим условима у обављању њених друштвених функција.

3. ПОРОДИЦА КАО МОСТ ИЗМЕЂУ ДРУШТВЕНОГ СИСТЕМА И ЛИЧНОСТИ

Породица није само природни однос, него је истовремено и друштвени, она се јавља као мост између појединца и друштва двоструко: прво, као спона између биолошког живота врсте и друштвене егзистенције живота, и друго, као спона између датог друштвеног система и личности нових генерација. И један и други утицај и процеси који из тога произилазе представљају нужне компоненте формирања личности; први можемо назвати култивирање, тј. развијање основних способности индивидуа као људских бића, што им омогућује да комуницирају с другим људима и да живе на начин својствен човеку; други је социјализација, тј. процес у којем се развијају конкретне персоналне диспозиције индивидуе, а не на начин како то сматра најпожељнијим одређени друштвени систем и у правцу који ће оспособити индивидуе да постану чланови датог друштва. Проучавањем првог процеса бавила се антропологија, док је други изучавала социологија. У оквиру овог питања циљ је да се покаже на који начин породица игра улогу посредника између друштвеног система и индивидуа у формирању њихових карактерних особина и других својстава личности.

Треба одмах констатовати да ту улогу породица у већини случајева врши стихички, снагом традиције коју су и сами родитељи усвојили и преносе је на своју децу као неприкосновена правила. Због тога се не тако ретко дешава да васпитање доведе до непожељних ефеката, јер родитељи могу живети у духу већ превазиђене традиције, и уколико је круто намећу деци, деца ће се нужно наћи у процепу између родитељских и друштвених захтева. Исто тако, родитељи често исувише буквално, скоро механички, преносе на дете захтеве и друштвене норме тражећи, не тако ретко, скоро апсолутно подвргавање

друштвеним стандардима који су схваћени као „божја заповест”. У овом случају ће као резултат социјализације израсти конформистичка личност која често настаје и по цену ломљења карактера и личних диспозиција детета, тј. ствара се особа као „друштвени производ”, али без сопственог „Ја”.

Само у мањем броју случајева, првенствено у земљама са високим културним стандардом, васпитање се схвата као промишљено и планско деловање на обликовање карактера детета, које би било засновано како на добром познавању сопственог друштва и друштвених прилика и постојећих могућности, тако и на способности родитеља да врше селекцију између алтернативних начина живота; али које би се заснивало и на познавању сопственог детета и његових диспозиција и склоности, те би такво васпитање било више подстицање него намећање, оспособљавајући дете да и само врши избор уместо да прихвата готове узоре као канонске вредности. Извођење оваквог процеса захтева велику умешност, али и велики напор с обзиром да се поставља родитељима да реше неколико ни мало лаких захтева.

Из тог разлога је васпитање најсложенији друштвени процес који могу изводити само ментално и морално зрели људи, који имају неопходно образовање које подстиче способност за разумевање и за објективну процену света у коме живе, али исто тако и за разумевање других људи.

Процес социјализације не може се састојати у простом преносу вредности старе генерације на нове, већ се нове генерације морају оспособљавати да изграђују сопствене вредности, пре свега због веома брзог темпа развоја и сталних друштвених промена.

Супротно теорији прилагођавања, овде је заступљено мишљење да је васпитање, као процес у којем се спроводи и култивирање и социјализација индивидуе, али и подстиче развој њене властите индивидуалности, најсложенији друштвени процес, јер се обавља између два активна чиниоца (мада интензитет активности васпитача и васпитаника варира у различитим фазама индивидуе). Васпитни процес претпоставља укрштање разноликих елемената како структуре личности, тако и структуре друштвено-културне средине.

Супротно социологистичком становишту и становишту бихејвиористичке психологије, према којима је човек објект васпитања, антрополошко становиште, које се темељи на Марксовој традицији, а овоме је блиска и „хуманистичка психологија”, објашњава васпитање

као сложен сплет процеса помоћу којих се биолошка организација новорођене индивидуе претвара у вишедимензионалну комплексну организацију људске личности. Ако личност дефинишемо као субјективитет који остварује јединство био-психичких, психо-социјалних и социо-културних димензија, онда се претпоставља да се васпитни процес „завршава” тек када се индивидуа формира као субјект.

Када се васпитни процес посматра из тог угла, јављају се три основна циља.

Прво, јавља се потреба да се на индивидуу пренесе културно наслеђе као тековина претходних генерација, и у том смислу морају се опште тековине уградити у структуру сваке личности као претпоставка људске природе.

Друго, пошто дете не доноси на свет само физичке особине путем биолошког наслеђа, већ вековним деловањем социо-културног наслеђа доноси и извесне психосоцијалне диспозиције (склоности, способности), васпитним процесом треба подстаћи развијање свих потенцијала индивидуе.

Треће, будући да се индивидуа може формирати као људско биће само у условима одређене друштвене заједнице, васпитни процес треба да омогући да се успостави однос између индивидуе и друштва, преносећи на индивидуу неопходни минимум друштвених вредности и захтева којима се одређују могућности и границе за појединачни развој.

Тек када се циљеви васпитања одреде овако комплексно, васпитни процес ће омогућити изграђивање личности као тоталитета узимајући у обзир сва три аспекта структуре личности: „генерички”, друштвено-историјски и персонални.

Ако у овом контексту применимо Фромову идеју о „друштвеном карактеру” и његову дефиницију „здравог друштва”, произилази да ће породица извршити своју посредничку улогу на задовољавајући начин ако на децу пренесе онај минимум друштвених захтева и друштвеног искуства без којег не би могла да се снађу у датим друштвеним и културним приликама, али не у смислу захтева за апсолутним прилагођавањем друштву, јер и оно само може бити „болесно”.

Конфликтна ситуација у друштву и немогућност да појединци задовоље своје основне потребе и аспирације може се на различите начине одражавати на породицу: своје незадовољство друштвом, родитељи могу пренети на породицу, што ће представљати латентни из-

вор породичних конфликта и дезорганизације; они могу побећи у алкохолизам и проституцију, или може доћи до менталног поремећаја, што ће се јавити као директан узрок дезорганизације породице; они своју побуну против друштва могу манифестовати на ирационалан начин - одајући се разним облицима делинквенције и криминала. А дезинтегрисане личности су потенцијални носиоци како поремећених породичних односа, тако и поремећених друштвених односа.

Другим речима, породица се јавља као проводник не само оног што је у датом друштву „нормално“ (односно дефинисано као такво), већ и оног што се третира као „ненормално“ (девијантно); с једне стране преносећи на индивидуе друштвене захтеве у циљу стабилизације система, али и друштвене конфликте и незадовољства; а с друге стране, преносећи на друштво реакције индивидуа на те захтеве и конфликте, али и аспирације и незадовољства самих личности.

Главни чиниоци од којих ће зависити карактер посредовања и његов резултат, биће родитељи и њихове персоналне карактеристике, почевши од типа којем припадају до друштвено и културно стечених карактеристика, као што су: образовање, степен знања и познавања сопственог друштва и културе, њихов вредносни оквир, као и њихове способности да упознају сопствено дете и његове потенцијале.

Тај процес посредовања се одвија у току васпитања и састоји се из два процеса - култивирања и социјализације, што делује на дете двоструко - развија његове социо-културне потребе и особине, истовремено помажући појединцу да развије сопствени индивидуалитет, што је у основи садржано већ приликом рођења детета.

4. ЧИНИОЦИ ФОРМИРАЊА ПОРОДИЧНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Када се разматра однос друштвеног система и породичне организације мора се имати у виду:

1. да је породица таква примарна друштвена група у којој су испреплетени биолошки и друштвени чиниоци, мада на тип породичне структуре одлучујуће утичу друштвени чиниоци;
2. да је породица таква друштвена група у којој су везе засноване на друштвено-културним стандардима, али исто тако и на психичкој повезаности чланова, те је

формална организација у тесној вези са неформалном структуром односа који се формирају на психо-емоционалној основи;

3. да је породична група ћелијска организација која врши трансмисиону улогу у друштвеном систему, преносећи путем социјализације захтеве друштва на младе генерације;
4. да је, стога, породична организација историјски променљива у зависности од промена у карактеру друштвеног система, што одређује однос друштва и породице;
5. иако, основна функција породице према друштвеном систему остаје стална (мада се историјски модификује) - функција припремања младих да постану одрасли чланови друштва - мењају је друге друштвене функције и улога породице у обављању различитих друштвених задатака, у зависности од тога како је у одређеном друштвеном систему дефинисан однос између друштва и породице.

Да би се одредио однос породице и друштвеног система, морају се одредити њихови елементи. Полазећи од општије категорије - друштва, у социологији се утврђују као елементи друштвеног система: подела рада и на њој заснован систем положаја и улога, класе, слојеви и друштвене групе, друштвена правила, норме и вредности. У том сложеном систему разликују се подсистеми: економски, политички, правни, нормативно-вредносни и културни подсистем (култура схваћена у ужем смислу као: наука, филозофија, уметност, религија).

Породица није микро-друштво, те њена организација није аналогна друштвеном систему. Једино је у породици сродство и сродничка повезаност основа за дефинисање био-социјалног положаја чланова, док су породичне улоге друштвено детерминисане, те стога, положаји и улоге у породици не произилазе аутоматски једни из других као у ширем друштвеном систему. Такође, морамо имати у виду да постоје извесни елементи породичне организације који не зависе од карактера друштвено-културног система. За породичну диференцијацију важна је полна и генерацијска структура.

Најдиректнија веза између породичне структуре и структуре друштвеног система може се повући на линији норми и вредности, јер

се и правно-нормативни и морално-идеолошки систем одређеног друштва директно рефлектују на породицу, будући да друштвени систем одређује и место породице у друштву и њене задатке према друштву. Међутим, у породици се не може говорити о подсистемима као у друштвеном систему. Ако уопште говоримо о подсистемима породичне организације, то можемо само у случају када желимо или да означимо уже јединице када је породица проширеног типа (може се говорити о „примарној породици”, тј. родитељској породици за разлику од „секундарне”, коју сачињава породица ожењеног сина или удате ћерке); или да назначимо међугенерациске разлике и две врсте односа и улога које произилазе из положаја супружника и положаја родитеља.

Појединац припада породици целовито и то не само у равни улоге коју обавља, већ и на основу узајамних потреба које задовољава у односу са другим члановима породице, с обзиром на очекивања које он испуњава према другим члановима и други према њему. Дакле, диференцијација породичне организације заснива се на антрополошким (пол и старост), а не социјалним разликама међу члановима.

То све упозорава да се веза између породице и друштвеног система не успоставља директно и аутоматски и да све детерминанте породичне организације не налазимо непосредно у друштвеном систему, нити их породица прима на начин како друштвени чиниоци делују на друге друштвене групе.

Разматрајући факторе који утичу на формирање породичне организације, уочићемо колико су тесно повезани породица и друштвени систем, али истовремено, да постоје и специфични чиниоци који не зависе искључиво од фактора друштвеног система, већ представљају сложени сплет биолошких, социо-културних и персоналних чинилаца.

Биолошке компоненте породичне организације сачињавају: однос полова и диференцијација функција и статуса према полу; однос одређен на основу старосних карактеристика чланова (родитељи - деца); однос који је одређен крвним везама.

Биолошки чиниоци су онај константни елемент породичне организације који се не мења у различитим друштвеним системима, те као такав чини основу универзалности породичне заједнице.

Колико су важни биолошки чиниоци у одређивању структуре породичне организације види се из тога што су основни облици породице одређени првенствено тим чиниоцима: нуклеарна и проширена

породица се одређују према типу сродника који су присутни и који сачињавају породичну групу; потпуна и непотпуна породица се такође одређују према присуству једног или оба родитеља у породици. Сам друштвени положај породице и њених чланова, као и друштвени услови и могућности које се пружају породици, не делују независно и изван дејства одређених биолошких чинилаца (породична организација у великој мери излази из оквира друштвено - културне детерминације што условљава актуелни друштвени систем).

Друштвено - културне компоненте обухватају: економске, структурне и културне чиниоце.

Економски чиниоци - најнепосредније одређују тип породичне организације. Многи теоретичари указују на тесну везу између типа економије и врсте породичне структуре, установивши да се у „примитивним друштвима” мале породичне јединице најчешће јављају у условима сакупљачке и ловачке привреде, док се проширене породице јављају чешће у друштвима са пољопривредном економијом. По њиховом мишљењу на породичну структуру утичу следећи економски чиниоци: количина хране која се може обезбедити, степен просторне покретљивости што је захтевају главне активности, врста и количина породичног поседа. Са јављањем поседа јавља се и тежња да се посед очува и прошири, што доводи и до проширивања саме породице. Тип економије у савременим друштвима делује на одређивање места економско - производне функције у оквиру породице и на стандард породице (у шта се укључује и тип потрошње - индивидуална и друштвена потрошња).

Под утицајем економских чинилаца ширег друштва развијају се економске компоненте породичне организације које детерминишу систем функција и односа у породици.

Друштвено организованом процесу производње и друштвеној економији у ширем смислу је претходила кућна економија, која је историјски пролазила кроз различите фазе. Као био - социо - економска јединица породица је обезбеђивала биолошко обнављање друштва, али и припремање својих чланова за живот у друштву, а поред тога и функционисање друштвене економије (период аграрне економије). Индустриска револуција погађа и породицу и захтева њено отварање према друштву са мењањем самих основа на којима је породица почивала. Основу друштвеног живота не чини више породична, кућна економија и породичне економске активности чланова, већ модерна

индустријска производња у специјализованим предузећима са мрежом институција које стручно обављају низ важних друштвених функција. Производне функције се премештају из породице у фабрике и велика предузећа изван породице, те је породица све мање економски самостална и независна. У економски систем индустријског друштва не укључује се породица као производна јединица, већ поједини њени чланови, те породица не живи више од сопствене производње, него од зарада својих чланова које ови остварују изван породице.

Економска самосталност чланова породице условљава и стварање нових односа у породици, а самим тим долази и до другачије дистрибуције ауторитета који се развија у правцу демократског типа (долази до већег запошљавања женских чланова).

У аграрној економији стандард породице зависи од положаја који заузима тип породице у друштвеној подели рада, од ефикасности производне функције породице и од величине поседа; док у индустријском друштву стандард породице зависи првенствено од друштвеног положаја чланова породице који они остварују својом делатношћу изван породице.

На породицу не делују „чисти” економски, материјални чиниоци, већ су они увек тесно испреплетени са културним значајем који им се придаје у датом друштвеном систему.

Пренаглашени потрошачки карактер савремене цивилизације утиче и на породицу, те би се савремени тип породице индустријског друштва могао окарактерисати и као „на - потрошњу - оријентисана - породица”.

Чиниоци који произилазе из друштвене структуре одређују степен друштвене диференцијације, што значајно утиче на место које ће породица заузимати у друштвеној структури, као и на социјалне разлике које ће раздвајати породице различитих слојева, условљавајући различите пожељне типове породичне организације. На породичну структуру и на карактер породичне организације најочљивије делује тип друштвене структуре, а преко породице он делује и на одређивање места индивидуе у друштву.

Систем друштвене поделе рада и на њему заснована диференцијација друштвених делатности и друштвених улога, као и систем друштвених група и институција, представљају други аспект из којег настају чиниоци друштвене структуре који врше утицај на формирање породичне структуре.

Треба нагласити да и карактер друштвеног система делује на карактер породичних односа и породичног живота.

Као друштвена група која посредује између целине друштва и његових чланова, породица преузима захтеве друштва који се разликују у различитим друштвеним системима. С обзиром на карактер тих захтева, породица одређује какав положај могу заузимати њени чланови у друштву и у коју ће мрежу друштвених односа бити укључена.

Културне детерминанте су до сада највише проучаване у антрополошким истраживањима. На основу резултата тих истраживања може се посматрати како тип културе делује на дефинисање система сродства и породичне организације. У тзв. хомогеним друштвима култура је јединствена за све чланове, те су и обрасци понашања исти за све. Сасвим другачије захтеве породици поставља хетерогено друштво, које се заснива на диференцираној култури и различитим образцима понашања, на подели рада и друштвеној диференцијацији.

Будући да је породица преносилац друштвених захтева и друштвених вредности на индивидуе, то ће систем друштвено прихваћених вредности директно утицати на карактер породичне организације.

Општи културни стандард има утицаја на породични живот, пре свега на културни стандард породице који индиректно делује на породичне односе. Од културног стандарда породице, који је условљен непосредно културним стандардом класе којој породица припада, зависи у којој мери ће породица схватити друштвене захтеве.

Породичне функције зависе и од постојећег система културних институција. У таквом културном систему у којем још није институционализован систем научних знања, искуство се преноси непосредно на ново поколење у оквиру породице или сродничке групе, јер нема других институција које би вршиле ту функцију. Укратко речено, друштвени систем детерминише породичну организацију, пре свега, путем утицаја који врше економски чиниоци друштвене структуре и културни чиниоци.

Психосоцијални чиниоци произилазе, с једне стране, из извесних универзалних људских потреба и услова живота, а са друге стране, из психо-социјалних карактеристика чланова породице.

О првој групи чинилаца пише Килкпатрик, наводећи следеће потребе које задовољава породица: дуг период детињства изазива потребу за породицом и устаљеним односом родитеља према деци (зато се функција васпитања деце у породици јавља као универзална); свака

индивидуа је члан једне (или две) породице и пролази кроз породични циклус искуства од рођења до смрти, што изазива потребу да се формирају особени односи и контакти у породици; потребу да се регулишу сексуалне активности у сваком друштву; дистрибуција моћи зависи мање-више од пола и старости, што изазива потребу да се дефинишу интергенерацијски и интрагенерацијски односи.

Други аспект представљају психо-социјалне карактеристике индивидуалних чланова породице, а то су, пре свега, оне које пружају сведочанство о зрелим личностима које склапају брак. Ментална и психо-социјална зрелост супружника у великој мери утичу на карактер и стабилност породичне заједнице.

Од развијености самих чланова породице као личности такође зависи да ли ће породица бити људска заједница или само једна специјализована установа. Уз то, од оствареног степена емоционалне сигурности чланова породице у великој мери зависи да ли ће породица бити кохерентна заједница.

5. ВРЕДНОСНИ СИСТЕМ КАО ЕЛЕМЕНТ ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА

Породица даје прве и основне подстреке за развитак мотивационог и оријентационог система детета. За разлику од нагонског система мотивације, људски мотивациони систем настаје укрштањем унутрашњих био-психичких и спољашњих социо-културних подстицаја. Дете не може да живи само на основу елементарних потреба и њиховог нагонског задовољавања. Зато се већ у првим данима живота, посредством родитеља, на урођене потребе надограђују усвојени културни стандарди којима се одређује начин на који се могу задовољавати основне потребе, али се истовремено усађује као пожељније и вредније оно што је дата култура прихватила. Тако се већ при првим корацима ствара основа за изграђивање одређене вредносне оријентације личности. Када дете почиње да говори и да разумева симболе своје културе, њему се и вербално преносе друштвени стандарди и захтеви, тражећи од њега да се понаша на начин који одређује његова средина. Интериоризирајући социо-културне вредности, индивидуа модификује своје урођене потребе и ствара сложенији систем потреба. Она при томе формира и постепено кристализује критеријуме по-

моћу којих врши селекцију како потреба које најпре треба и може да задовољи, тако и начина за њихово задовољавање, као и средстава помоћу којих то може постићи. Тако се формира комплексни мотивациони и оријентациони систем, који не делује аутоматски нити је увек потпуно усаглашен и једном заувек дат, већ представља активност саме индивидуе у вршењу избора и у усаглашавању све развијенијих потреба и разноврснијих вредносних алтернатива.

У развијеном мотивационом систему личности, у којем индивидуа мора да изгради сопствени систем вредности као критеријум за селекцију потреба, и саме вредности постају потребе и делују као мотивациона снага у животној активности индивидуа.

Када говоримо о вредностима, мислимо на извесне трајније стандарде помоћу којих процењујемо важност одређених појава или идеја, упоређујући различите алтернативе и одређујући се за оне које смо, најчешће под утицајем своје културе, склони да прихватимо као пожељне, односно вредније. То процењивање не мора бити лично и самостално, зато се вредности класификују према начину на који се прихватају као хетерономне и аутономне.

Вредности се најчешће третирају као друштвени стандарди понашања. Помоћу вредности људи не само уређују своје односе према околини и другим људима, већ их и објашњавају и осмишљавају, зато вредности не обухватају само стандарде који сугеришу шта је друштвено вредније и пожељније у одређеној области живота, већ пружају и извесне оријентације, тј. представу о свету и схватање света.

Да би вредности једне друштвено-културне заједнице постале личне вредности, индивидуа их мора интериоризацијом пренети у свој сопствени систем претварајући их тако у елементе структуре своје личности (тај процес се не одвија на исти начин код сваке индивидуе, зависи од система васпитања, врсте културе у којој она живи).

Парсонс прави разлику између три категорије вредности:

а) Друштвене вредности - које везује за схватање пожељног типа друштвеног система.

б) Персоналне вредности - које обухватају схватање пожељног типа личности.

в) Породичне вредности - систем којим се изражава схватање пожељног типа породичне организације и односа.

Свака вредност се мора конкретизовати у односу на услове у којима се примењује, и такву конкретизацију вредности Парсонс на-

жива нормама које представљају захтев да се деле на одређен начин, у складу са усвојеним и прописаним стандардима.

Породица је први чинилац у формирању система вредности индивидуе. Она се битно разликује од других друштвених група по томе што у њој не постоје институционализована правила понашања која се могу декретом наметнути и чије се функционисање обезбеђује такође путем институционализованих санкција, већ се односи између чланова, као и њихова права и дужности, могу регулисати искључиво обичајним и моралним нормама.

Преносећи на децу вредности одређене културе, породица обезбеђује континуитет вредности кроз генерације и омогућује прихватање „доброг понашања” које фаворизује дата култура. Али породица не преноси на децу само одређене друштвене вредности, него је она и место где се уче основне људске вредности као што су љубав, оданост, брига за друге и сл. Породица је посредник између друштва и личности и у погледу представе о пожељном типу личности подстицањем одговарајућег друштвеног карактера. Али, породицу можемо посматрати само условно као трансмисију друштвених вредности које се преносе на чланове породице, утолико пре што породица није механички проводник друштвених вредности. Породица врши селекцију друштвених вредности у зависности од вредносних оријентација родитеља и њихових персоналних могућности да схвате и прихвате постојећи систем вредности, односно да му супротставе друге аутономне вредности.

Ако породица не пружи детету такав неопходан ослонац, у виду јасно одређених критеријума према којима ће моћи да процењује различите вредности и да се опредељује у различитим ситуацијама за одређене вредносне алтернативе, мешање више система вредности ће унети конфузију у његов живот. Уколико се породица у процесу социјализације служи превасходно језиком норми, у виду одређених заповести, формира се хетерономна зависност детета од родитеља; дете је тада лишено подлоге за формирање ваљаних критеријума за његово самосталније понашање и избор вредности. У таквим ситуацијама дете ће поступати строго према правилима наученог понашања које само привидно пружа осећање сигурности - само док се све одвија по устаљеном колосоку - а чим се ситуација измени оно је неспособно да реагује, и таквим је особама, будући да немају својих критеријума, стално потребан неко ко ће им рећи шта треба да чине.

Да би успели подстаћи самосталан развитак детета, родитељи морају међусобно да усагласе своје вредносне оријентације, јер сукоб између родитеља због различитих вредносних оријентација, када се сваки труди да другоме наметне своје становиште, може бити извор изгубљености и несигурности детета, које се у односу на родитеље и на њихова схватања опредељује више емоционално него рационално. Међусобна сагласност у вредносним оријентацијама родитеља важнија је за здрав развитак детета него сагласност између система вредности родитеља и друштвеног система вредности, јер ова друга врста сагласности може бити конформистичка или може бити у супротности са унутрашњим диспозицијама детета. Уколико дете добије сигурнији ослонац у породици, сукоб између система вредности подстицањем у породици и система вредности који се фаворизује у другим друштвеним групама не мора изазвати пометњу у процесу развитка личности; уколико је породица и сама недоследна и некохерентна у погледу вредносне оријентације, овај сукоб може изазвати трајне последице, доводећи у питање интегритет личности у процесу њеног формирања.

Сваки сукоб вредности и вредносних оријентација не изазива а priori негативне последице у развоју детета које се формира као личност; такве последице ће имати само онај сукоб вредности у породици и изван ње када вредности нису чврсто засноване и образложене, а на њима се ипак упорно инсистира. Сукоб вредности који настаје као резултат супротстављања аутономних вредности хетерономним, или супротстављања хуманих вредности нехуманим, поготову ако су родитељи у томе доследни и иступају на основу јасно дефинисаних принципа, може да доведе до позитивних последица у процесу социјализације јер подстиче код деце приврженост аутономном типу вредносног система, охрабрујући их да и она буду спремна на ризик на том путу самосталног опредељивања и избора.

Два су система вредности непосредно релевантна за породицу и њене чланове: прво, вредности које одређују пожељан тип породичне организације и породичних односа, и друго, вредности које указују на пожељан тип личности. И један и други вредносни систем непосредно су важни за живот породице, јер се преко њих остварују узајамни односи и очекивања.

Шта сачињава први вредносни систем и на које се области породичног живота односи? Фабер класификује све породичне вредности у две групе које сачињавају: „социо-емоционалне” вредности којима

се регулишу персонални односи између чланова породице (другарски и пријатељски односи, развитак личности и задовољавање потреба у емоционалној сфери) и „инструменталне вредности” помоћу којих се одржава континуитет породице кроз генерације и регулишу односи између породице и других институција (економска сигурност, заштита чланова породице, ...). У први низ се могу укључити следеће вредности: вредности којима се регулишу сексуални односи супружника и других чланова породице (одобравање - неодобравање предбрачних сексуалних односа, верност у браку, сексуална слобода, ...); вредности којима се изражава схватање о браку и породици (шта се схвата као најзначајније приликом склапања брака и за одржавање породичне заједнице, како се гледа на сам брак као на форму заснивања породице, како се одређују њени циљеви, шта се од ње очекује); вредности везане за тип дистрибуције улога у породици (ауторитарни, кооперативни, егалитарни тип, ...); вредности које одређују тип дистрибуције ауторитета (одређивање положаја појединих чланова породице, дефинисање односа између чланова у погледу ауторитета); вредности у вези са родитељством (како се схватају улоге родитеља и однос родитеља према деци, као и деце према родитељима, дужности родитеља); вредности које одређују принципе и методе васпитања (који се тип социјализације сматра пожељним и како се одређују циљеви социјализације); вредности које одређују однос према „породици оријентације” (родитељској и другим сродницима).

У другом низу - у вредносном систему којим се дефинише пожељан тип личности - обухваћене су оне вредности које се односе на карактер личности. Свака породица има своју „листу” особина које сматра највреднијим и пожељним у односу на неке друге особине личности. Дете ће формирати ауторитаран карактер ако се у породици цене следеће особине: бити сличан другима, поштовати ред изнад свега, конвенционализам и етноцентризам. Ако родитељи цене следеће особине: послушност, дисциплину, љубазност, популарност, дете ће бити склоно да се формира као зависна личност која се управља према стандардима споља; за разлику од деце у породицама у којима се цене и подстиче: остварење личне среће, самоконтрола, радозналост, амбиција...

Може се претпоставити да извесни друштвено-културни чиниоци врше значајнији утицај него унутрашњи породични чиниоци, будући да супружници улазе у породичну заједницу са већ формираним схватањима и на тај начин споља уносе у њу одређени модел од којег

зависе и карактеристике саме породице. На основу многих антрополошких истраживања чини се да би се фактор културна средина, из које долазе супружници, могао ставити на прво место у формирању породичних вредности, а затим урбана средина и друштвена класа - слој из којег супружници потичу. Највероватније овај сплет делује заједно, јер друштвена класа у извесној мери одређује и културу којој појединац припада, а често и средину у којој живи.

Ако се пође од дефиниције породице и од могућности да се она оствари данас као примарна људска заједница која врши, пре свега, функцију хуманизације и развитка људске личности, и ако се томе дода тзв. егалитарна идеологија која се узима као основа савременог система породичних односа и вредности, породица је у суштинском сукобу са постојећим друштвеним системом, јер ни у једном друштву није до сада остварена основа за прихватање таквог вредносног система који претпоставља модерна породица.

6. ПОРОДИЦА И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ

1. Повећани образовни и професионални стандарди

Породица је део друштва и то њен витални део, и као таква дели његову судбину. Зато, када се говори о породици, њеној функцији и њеној васпитној улози, морају се имати у виду крупне промене које су се одиграле свуда у свету, па и код нас:

- значајна научна и техничка достигнућа која су унапредила скоро све области људског живота и рада: индустрија, пољопривреда, саобраћај, комуникације ...;
- повећање општих људских слобода и демократских права: личне слободе које се односе на интимну сферу човековог живота као што су професија, самостални живот и одлучивање о личним питањима;
- у оквиру опште еманципације, посебно место има еманципација жене, њено равноправно учешће у економском и друштвеном животу;
- повећање обавезног и свих других нивоа и врста образовања;
- масовност оних који се образују и припремају за професионални живот;

- улога науке у свим сферама људског живота;
- повећање сазнања о људској природи и развоју деце, као и повећање потреба за хуманизацијом друштвених односа и односа међу половима;
- изванредно снажан, вишесмеран и дугорочан утицај средстава масовне комуникације;
- повећан животни стандард људи.

Ако се имају у виду савремени оквири човековог живота и посебно живота породица, онда је очигледно да савремени услови намећу велике захтеве које треба испунити да би се ишло у корак са временом и да би се одговорило његовим изазовима.

Потребно је сагледати које су то битне промене које су се појавиле као резултат промена у друштву.

Међу основним променама јесу оне које се односе на повећане образовне и професионалне стандарде, а које су се појавиле као последица измењених општих економско-социјалних услова и услова привређивања.

Подаци из 1981. године показују да скоро половина запослених има потпуно основно и средње образовање. Неписменост је сведена на најнижи ниво. Међутим, због застоја и привредних тешкоћа, много младих и квалификованих не могу да добију запослење. Из године у годину повећава се број лица која траже запослење, и највећу пропорцију незапослених чине млади људи у најпродуктивнијим годинама (19 - 24 и 25 - 39).

Подаци показују да запослење траже две различите групе радника у скоро једнаким пропорцијама (квалификовани и неквалификовани). У условима повећаних захтева у погледу знања за обављање различитих послова и делатности, велико је питање како се то може решити. То више није само питање запошљавања, већ и далеко шире и сложеније.

Изнети подаци имају великог утицаја на породицу, њен живот и обављање њених основних функција. Немогућност запошљавања или одлагање запошљавања младих, нарочито квалификованих, има дво-струко негативно дејство: одлагање или чак немогућност оснивања властите породице с једне стране, и отежане или чак поремећене односе младих са родитељима који морају да издржавају одраслу децу, с друге стране. Шта то све значи за младог човека који не може да се запосли, сложено је и веома деликатно питање.

У условима повећаних образовних и професионалних захтева и стандарда, није довољно само испунити или достићи, већ исто тако имати и могућности употребити их.

2. Смањивање обима породице

За нормално васпитање деце од значаја је величина или обим породице. Садашњи друштвени оквир у коме деца расту и васпитавају се значајно се разликује од друштвеног оквира од пре 30 или чак 50 година. Последњих неколико деценија врло је присутна тенденција да што је виши економски стандард, све је мање деце.

Смањивањем обима породице смањује се утицај других чланова породице и мења се квалитет васпитања, пошто друштвено и васпитно деловање у породици претежно обухвата само две генерације - родитеље и децу (дете).

У савременим условима преовлађује тзв. нуклеарна породица, тј. породица коју чине родитељи и деца (или једно дете). Стручњаци тврде да у основи ових промена учествују бројни разлози међу којима су: контрола рађања, „приближавање” начина живота сеоског и градског становништва и др. Такође треба рећи да је све већи број жена економски и социјално независних, па и у одлучивању о броју деце. Истраживања показују тесну повезаност нивоа образовања и врсте занимања жена и броја деце које рађају. Ниво образовања је у обрнутом односу са бројем деце, тј. што је образовање више, деце је мање. Према истраживању М. Младеновића, на једну удату жену - радницу долази двоје деце, а на две удате жене које се баве интелектуалним радом, долази једно дете.

Породице са више деце су на селу, мада се и међу сеоским становништвом последњих деценија смањује број деце, што је повезано са социјално-економским и културним преображајем: миграцијом младих у индустријске центре, дужим временским одсуствовањем на раду изван села, старењем села, ширењем знања о планирању породице међу сеоским становништвом и др.

Установљено је да су занимање и образовање значајни чиниоци фертилитета жена.

Занимљиви су и подаци који показују да се у садашње време стварају нове форме повезивања генерација (поколења) и да се на тај начин надокнађују неке слабости тзв. нуклеарне породице, а истовремено се уклањају и неки неповољни фактори заједничког живота.

Слагања, уопште, око ових питања су чешћа у породицама где су родитељи имали либералнија схватања.

3. Породица и запосленост родитеља

Некада је породица била основно место где су се деца обучавала за рад, да би, кад дође време, сами даље настављали. У току свога развоја, човечанство је имало дугу историју када се у породици одвијало целокупно припремање (професионално и друго) младих. Зато је васпитање у породици питање које је увек и старо и ново, због чега је било предмет интересовања свих оних који су се бавили човеком, васпитањем, унапређењем живота и друштвених односа. Породица је увек била у одређеном односу према друштву, па су у току развоја три основна фактора: породица, васпитање и друштво имали различит међусобни утицај.

У складу са променама у друштву, ницале су и различите теорије о васпитању, које су стављале нагласак на различите компоненте и захтеве. Тако, на пример, теорије социјалног правца у васпитању су тежиле подруштвљавању не само васпитно-образовних институција, већ и породице, плашећи се њеног могућег негативног дејства у формирању младе генерације (Платон, Аристотел).

Други правац у теорији васпитања садржавао је настојање да се позитивни породични односи унесу у васпитно-образовне институције (Квинтилијан, Коменски, Песталоци, Макаренко). Сваки значајнији педагог и у свету и код нас указивао је на значај васпитања у породици, без обзира на нека друга теоријска схватања и опредељења.

У данашње време, нарочито у земљама Запада врло су популарне психоаналитичке теорије о породичном васпитању и месту и улози мајке у васпитању деце. Поред несумњивог теоријског доприноса у разумевању и формирању личности детета који су дали психоаналитичари, као и разумевању значаја породице и првих година живота у њој, они су нека своја схватања генерализовали на друштво уопште.

Извесни трагови класних и конзервативних схватања задржали су се у свести људи и у пракси породичних односа, а посебно о улози и месту мајке у васпитању и у друштву. Међутим, породица и породични односи су променљива историјска категорија која зависи од развоја производних снага и друштвено-економских односа датог друштва.

Следећа тачка битна за разумевање савремене породице и њене васпитне улога је положај и улога запослене жене. У свету, а понегде

и код нас присутно је схватање да је запосленост мајке изван породице сметња за нормалан живот породице, а нарочито за нормалан развој и напредовање деце. Пре свега, треба рећи да ограничавање жениног живота само на кућу, породицу и подизање деце више није могуће. Учешће жене у економском и социјалном животу мења њену укупну позицију. Због опште еманципације жене, многи су склони да тешкоће у породици и васпитању деце приписију управо тој чињеници. Неспоразум, међутим, долази због тога што се прихвата учешће жене у привређивању зато што доноси корист породици, обезбеђује породици виши економски и друштвени стандард. При томе се заборавља да запосленост жене мења њен укупни положај, и као мајке и као супруге, и намеће другачију организацију живота у породици, као и мењање неких традиционалних улога и послова у њој.

Запошљавање у садашњим условима је веома отежано због познатих разлога. У том оквиру запошљавање жена, без обзира на њихове квалификације је још теже из разлога који не улазе у професионална питања већ у однос према жени. Прокламована равноправност између мушкараца и жена још ни издалека није постигнута. Према подацима из 1982. године жене су запослене у следећим пропорцијама у наведеним областима привреде: здравство и социјално осигурање, угоститељство и туризам, образовање и култура, финансијске и друге услуге, трговина, индустрија и занатство итд.

Значајна су испитивања која су обављена са циљем да се унесе више јаснијих показатеља о васпитној функцији породица у којима је жена запослена и у којима није. У једном сложеном испитивању код нас (узорак 600 породица) где су један или оба родитеља запослени, пропорција одличних и врло добрих ученика се креће око 80%, с тим што је успех значајно бољи тамо где је и жена запослена.

У свестраном испитивању Кашиваги о проблемима породичног васпитања, дошло се до веома занимљивих налаза. Пре свега, утврђено је да запосленост мајке само по себи никад не делује као негативан фактор са становишта породичног васпитања. Позитиван, задовољан став запослене мајке према животу, њено осећање самопоштовања и др. делује као позитиван фактор на њену децу, у поређењу са мајком домаћицом. Нађено је да што су мајке старије и што имају веће образовање, позитивније су у својим осећањима према деци и показују више позитивних ставова него мајке домаћице. Такође су и мајке из ширих породица позитивније у својим осећањима према деци него мајке из нукле-

арних породица. Тенденција негативног осећања према деци је била већа што су мајке биле млађе и што су биле мање образоване.

Према испитивањима наведеног аутора, у породицама где су мајке запослене било са пуним или делимичним радним временом, код деце се уочава висок степен свесности моралне дисциплине, у пропорцији са њиховим учешћем у кућном послу, независно од пола. У случају девојака, значајна је њихова тежња да се запосле после завршавања школе, како би постале финансијски независне. Ово се сматра значајним као припремни ступањ за њихову будућност када ће у друштву живети независно као појединци.

Ако се има у виду да жена у патријархалној породици нема властита права на одлучивање, она је и у тежем положају у васпитавању деце. Зато, када се данас говори о васпитању у породици, мора се говорити о родитељима и њиховој функцији, а не само о мајци.

Када се данас говори о кризи породице, онда се ради о кризи патријархалне породице и патријархалних односа у њој. Да би се превазишли патријархални односи у пракси и у свести људи, неопходно је редефинисати улоге у њој, усклађујући их са променама у друштву. Како се те промене одвијају у градској, а како у сеоској породици, питање је које заслужује посебну пажњу. Да је неопходно убрзати процесе који мењају породичне односе, показује повећан број неудатих мајки, повећан број ванбрачних заједница и др.

Жени је данас теже у браку него мушкарцу, вероватно због већих (великих) обавеза и већих напора којима је изложена и због већег притиска који се на њу врши, не само у породици него и у друштву. Мушкарци имају више слободног времена од жена и у кући и у местима за одмор, а и за посете културним установама.

Ако пратимо какво је слободно време према типовима породице, видимо да су чланови нуклеарне породице у скоро свим набројаним врстама излазака у горем положају од оних који живе у проширеним породицама, тј. мање излазе у односу на друге. У проширеној породици дете (деца) има са ким да остане у кући, а сем тога постоји и помоћ у кућним пословима чиме се ослобађа део времена за излазак супружника. Следећи значајан показатељ се односи на оцену супружника о свом учешћу у васпитању деце. Подаци показују неслагање у оцени мужа и жене о свом учешћу у васпитању деце, нарочито у категорији „подједнако”. Подаци указују на чињеницу да у погледу васпитања деце још није постигнута заједничка обавеза и одговорност.

Историјски гледано, ситуација је несумњиво боља него што је била пре 30 или 50 година. Много се тога променило и напредовало. Појавила се техника и апарати који су изванредно олакшали живот породице. Једно од врло значајних питања је и следеће: како у садашњим сложеним условима помоћи породици, а посебно запосленим родитељима да успешније превазилазе различите тешкоће у животу породице и у подизању деце, и како их уопште учинити ефикаснијим у њиховим улогама. У нашим условима то је могуће подруштвљавањем породице. Подруштвљавање породице значи стварање разноврсних услова којима се обезбеђују стабилност породице, задовољавајући односи у њој, ваљано подизање деце, ... Подруштвљавање неких породичних функција никако не значи ослобађање породице њених битних друштвених и других обавеза, већ подразумева одговарајућу расподелу дужности са друштвеним институцијама. Ово подразумева и редефинисање улога у породици, улога мужа и жене (оца и мајке) у свим обавезама у животу породице и васпитању деце.

4. Промене у градској породици

Реализација равноправности, како је она прокламована у Уставу, не постиже се ни брзо ни лако. Реализација истинске равноправности у свим доменима живота одвија се спорије, не само у односу на пожељно, већ и у односу на могуће. Зато се читав послератни развој код нас карактерише постепеним превазилажењем патријархалних односа и схватања о породици, о улози жене у породици и друштву. Иако је код нас ишчезла патријархална породица као тип породичне организације, у свести су се задржали многи њени остаци и то у виду захтева и критеријума, типичних за патријархалну породицу.

Испитивања код нас су показивала да је домаћинство једна од основних сметњи за брже лично и друштвено ослобођење жене. На поделу послова у породици великог утицаја има узрасна структура. Наиме, муж чешће учествује у обављању кућних послова у младим породицама. Овакви и слични подаци о градским породицама су индикативни у следећим правцима: млади се брже ослобађају традиције и старих схватања о томе који су послови „женски” а који „мушки”, и то више када живе одвојено од родитеља, који, вероватно и не желећи то, одржавају старе односе; што је жена образованија, свеснија је неравноправности, а будући да је запослена и економски независна, мање је спремна да трпи неравноправност, што указује на мењање њене свести о томе.

У кућним пословима учествују и деца, али је та помоћ различита у различитим породицама. Тамо где се породица бави производним радом, учешће деце је веће и то не само у домаћим пословима већ и у производњи. У градовима деца обављају поједине послове, али много мање него на селу.

У тражењу решења за бројне породичне проблеме, запажају се два пута: један је у прерасподели послова и улога у породици, а други је настојање да се неки породични послови преузму од шире друштвене заједнице.

Сваки од ових домена породичног живота подложен је променама у зависности од низа фактора: економског, друштвеног, образовног, културног и др. Породица није ишчезла нити може да ишчезне због неких њених иманентних функција. Породица је у процесу преображаја. Да би се тај процес одвијао брже и успешније, наше друштво треба да иде даље у подруштвљавању неких послова у њој, како би породични односи и живот у породици били у складу са општим односима у погледу хуманости и равноправности.

5. Промене у сеоској породици

У савременим условима живљења и привређивања ни сеоска породица није могла остати онаква каква је била пре тридесетак година. Али и поред значајних промена, сеоска породица је више од градске, а нарочито више од радничке породице, задржала традиционалне односе и породицу са вишегенерацијским карактеристикама. За промене на селу значајни су следећи процеси: све веће учешће жена у пољопривреди, старење села (учесталији одлазак младих из села).

Савремена сеоска породица према неким истраживањима доживљава промене у складу с којима наслеђе престаје да буде основа породичног живота, а индивидуални рад појединца и његова запосленост изван породичног поседа мењају и унутрашње, унутаргенерацијске односе између деце и родитеља. Квалитативно нови односи између родитеља и деце у савременој сеоској породици показују се у спремности младих да разговарају са родитељима, а степен спремности зависи од узраста детета. Проблеми о којима млади у великој пропорцији не разговарају са родитељима су питања о избору брачног друга, броју деце, избору младића, односно девојке, о религијским схватањима.

Испитивања која су вршили Вера Смиљанић и Мирјана Гузина - Димитријевић, показују да се промене у породици још увек одвијају

споро и мање упадљиво и да још увек постоји подељеност међу половима. Занимљиво је да је мајка, која је на селу толико оптерећена пословима, она која се више залаже за помоћ детету од осталих у породици (залаже се за школовање своје деце), она се у ствари залаже за бољи, лакши живот него што га сама има.

6. 1. Породица и друштвено-економске промене

1. Промене у структури становништва

Да би се постигла пуна одговорност родитеља за васпитање деце, неопходно је сагледати услове у којима породице живе и услове у којима обављају и могу да обављају своју родитељску и васпитну функцију. Због тога су неопходни основни показатељи из којих ће се сагледати околности у којима се тај процес одвија. За последњих неколико деценија код нас се одвијао динамичан, чак би се могло рећи буран развој, који је имао огроман утицај на развој савремене породице и васпитне улоге родитеља. То се пре свега односи на трансформацију у структури становништва.

Према пописима становништва после II светског рата, велики број становништва одлази из свог места рођења. Велике миграције биле су из села у град. Интересантан је податак да у Војводини има највише градског становништва.

Следећи феномен промена у пољопривреди показује да се пољопривредом све више баве жене. Ови подаци имају двоструко значење: 1. да се све већи број мушкараца запошљава у друштвеном сектору; 2. да је све већа одговорност пренета на жене - произвођаче. И једно и друго мора имати утицаја на живот у породици и на подизање и васпитање деце. У оваквим околностима очеви доста времена одсуствују, а мајке су преоптерећене различитим пословима.

Следећа особеност у промени структуре становништва је смањивање активног становништва. Ови подаци имају две значајне тенденције: старење становништва и смањивање стопе наталитета, као и смањено запошљавање младих. Ови процеси имају велики значај за нормалан живот породице.

Повећање броја радника у друштвеном сектору има за породицу неке значајне последице од којих су најважније следеће: релативно већа сигурност и равномерност у стицању личних примања и здравствено и пензионо осигурање.

2. Индустијализација земље

Интензиван развој после II светског рата одвијао се у свим сферама: економској, социјалној и др. У релативно кратком периоду од око тридесетак година догодиле су се крупне промене које су од заостале пољопривредне земље, каква је била после II светског рата, нашу земљу уврстиле у средње развијену земљу.

Пред II светски рат, у тадашњој Југославији, око 40% становништва изнад 10 година било је неписмено. Подаци показују да се неписменост становништва значајно смањивала, нарочито неписменост мушкараца. Код жена је такође уочљиво смањење неписмености, мада спорије него код мушкараца.

Образовање и стицање стручних квалификација чини основу за успешно привређивање, а посебно за индустријализацију земље.

За период од 30 година индустријска производња за неке комплексе је значајно порасла (машиноградња, хемијска индустрија, енергетика), а неки комплекси индустријске производње су се смањили (текстил, кожа и гума, прехранбена индустрија).

За породицу је важно да је повећана производња оних роба које побољшавају њен животни стандард, као што су: храна (уље, шећер, воћне прерађевине, месне конзерве), затим одећа и обућа, сапун и детерџенти, машине за прање рубља, телевизори, аутомобили. Све до 1982. године запажа се повећање броја станова, а онда долази до извесног смањивања процента због економских тешкоћа које су познате. Изнети подаци показују да је економски и индустријски развој земље из године у годину ширио основу и побољшавао услове за живот становништва, а тиме и породице. Развој је ишао у два правца: у подизању образовно-културног нивоа и у подизању материјалног и животног стандарда породице.

3. Миграције становништва

Промене у структури становништва и индустријализација земље делимично садрже и обухватају и процесе миграције, тј. померање становништва из села у градове. То су тзв. унутрашње миграције (из села у град, из неразвијених у развијене центре). Та померања су била интензивна у оквиру региона, република и целе бивше Југославије, и још су у току.

Миграције пољопривредног становништва су започеле са индустријализацијом и интензивно су се одвијале свуда у свету, различитим темпом. Млади напуштају село и пољопривреду, одлазе у градове у

којима се образују, запошљавају и најчешће се не враћају, а пољопривреда остаје на старима који су и мање образовани. Те промене доводе до тога да пољопривредно становништво све више стари, па је оснивање младих породица на селу успорено, а у неким крајевима и отежано. Снажне миграције и досељавање у градове уносе дубоке промене у начин живљења и захтевају брзо и динамично прилагођавање у свим доменима, у домену рада, породичног живота, становања, могућности школовања и др.

У оквиру овог питања, посебне васпитне и друге тешкоће сусрећу се у породицама које се налазе на привременом раду у иностранству. Оваква ситуација је створила бројне васпитне и друге проблеме јер су деца најчешће остајала сама са мајком, дедом и бабом или рођацима. Повећани одлазак породица у извесној мери је смањио неке проблеме који произилазе из развојене породице, али су се зато појавили неки нови. То су проблеми општег прилагођавања на потпуно нову средину, проблем овладавања и прихватања језика нове средине, нови начин живота, итд. У овом тренутку тешко је знати број привремено запослених у иностранству с обзиром на застој у производњи, на велику незапосленост, на повећану инфлацију и др.

Због свих ових околности повратак наших радника из иностранства је праћен бројним тешкоћама, пре свега у запошљавању, а затим за породице које имају децу, тешкоћама око укључивања деце у наше школе. Живот у породици у овим околностима постаје тежи, праћен потресима и вишесмерним тешкоћама.

4. Повећана урбанизација

Нагли привредни развој земље, до којег је дошло после II светског рата, чинио је основу бројних и разноврсних промена у структури становништва, ширих миграција у земљи, а затим и изван ње.

Велико повећање градова наметнуло је захтеве у многим правцима. У правцу запошљавања, изградње станова, школа и предшколских установа, болница, саобраћаја, културних установа, различитих друштвених служби, развој услужних делатности итд. Ти правци развоја се углавном односе на материјалне и друге могућности друштва да задовољи ту врсту потреба. Поред овога повећана урбанизација носи и читав низ других крупних и ситних захтева и проблема који се пре свега манифестују у животу породице и васпитању деце. Они се показују у тежем или тешком прилагођавању породице и деце, новим

условима живота, новим захтевима и измењеним нормама понашања. Из средине где је мање - више свако познавао сваког, многи су се нашли у новој, непознатој средини, у такорећи потпуној анонимности и незаинтересованости околине. Та анонимност је неке обесхрабрила, а неке уплашила. Велики градови за многе су значили изазов и искушење којем није било лако одолети. Многи су знали и умели да искористе добре могућности које пружа велики град и развијенији центар: они су се образовали, квалификовали и уопште учили, стицали нова знања и нова, драгоцену искуства. У породицама које су биле стабилније, у којима су родитељи били способнији, разумнији, вреднији, приврженији породици, вредни на послу, су и родитељи и деца искористили шансе које пружа развијенија средина. Али нису сви имали довољно снаге, ни снажљивости, ни марљивости.

Очигледно је да процеси о којима је било речи намећу друштву читав низ обавеза које нису само материјалне и економске природе. Пре свега намеће се питање помоћи породицама у бржем и ефикаснијем сналажењу у различитим правцима: у организовању породичног живота, у васпитању деце и др. Рад многих друштвених институција морао би у значајној пропорцији да обухвати и сарадњу са породицама, а у циљу њиховог успешнијег функционисања и васпитања деце и младих.

VII САВРЕМЕНА ПОРОДИЦА

1. ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА САВРЕМЕНЕ ПОРОДИЦЕ

За савремену породицу у социолошкој литератури постоји више назива: радничко-службеничка, „мала” породица, индивидуална, проста, инокосна, биолошка, нуклеарна, егалитарна, супружанска, брачна, индустријска породица и др.

Наведена су најзначајнија обележја савремене породице.

1) Са **економског** становишта савремена породица представља породичну групу која нема своја средства за производњу, већ ради туђим средствима и за другог (радничко-службеничка породица).

2) Са **историјско-социолошког** становишта она представља једну етапу у развоју породице уопште која се карактерише следећим одликама:

а) породицу сачињавају брачни пар и малолетна, односно за рад неспособна деца (двогенерацијска породица);

б) брак је основ за заснивање породице (отуда назив супружанска, брачна породица);

в) број њених чланова сведен је на најмању меру, тј. на биолошку групу (биолошка, проста, мала, инокосна, нуклеарна породица);

г) она израста у условима велике урбанизације и индустријализације (индустријска породица);

д) она почива на осећајним везама и фактичкој равноправности (егалитарна породица).

3) Са **правног** становишта савремена породица почива на:

а) правној једнакости супруга;